

ROZDÍLY VE SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBĚ OBYVATELSTVA MEZI HLAVNÍMI SKUPINAMI DOMÁCNOSTÍ

■ V posledních 15 letech došlo k prudkému poklesu počtu zemědělského obyvatelstva. Bylo tomu tak proto, že pokles pracovních sil nebyl v zemědělství jen důsledkem technického rozvoje (a z toho vyplývajícího nahrazení živé práce prací zvěčnělou), ale i důsledkem extenzivního rozvoje průmyslu, který odčerpával pracovní síly ze zemědělství za mez danou technickým rozvojem zemědělství, zejména jeho mechanizací a chemizací. Tento proces výrazně ovlivnil věkovou a kvalifikační strukturu pracovníků v zemědělství, zvláště v jednotných zemědělských družstvech, a to tím spíše, že jednotná zemědělská družstva jako podniky skupinového vlastnictví byla prakticky v uplynulém období jedinými socialistickými podniky, v nichž úroveň odměny byla plně závislá na výsledcích hospodaření a nebyla předem společností na určité výši garantována.

A tak nová sociální skupina družstevních rolníků, reprezentující dnes většinu zemědělského obyvatelstva, je charakterizována nejen odlišnými výrobními vztahy a z nich především odlišným způsobem rozdělování, ale přímo v oblasti životní úrovně pod vlivem deformací, k nimž došlo v podmínkách převážně direktivně administrativního řízení a extenzivního rozvoje národního hospodářství.

Vyrovnění rozdílů v životní úrovni jednotlivých sociálních skupin se v posledních letech stává jednou z důležitých otázek hospodářské politiky socialistického státu.

Významným faktorem ovlivňujícím životní úroveň různých sociálních skupin obyvatelstva je jejich podíl na celkové společenské spotřebě obyvatelstva. Má-li tedy socialistický stát plánovitě řídit vývoj životní úrovně, vzájemný vztah osobní a společenské spotřeby, jakož i společensky vhodnou diferenciaci společenské spotřeby obyvatelstva mezi jednotlivými sociálními skupinami, musí soustavně analyzovat vývoj v této oblasti a odhalovat příčiny a důvody diferenciací k níž dochází.

V tomto směru je zvláště významná analýza faktorů, které ovlivňují rozdíly ve společenské spotřebě obyvatelstva žijícího ve městech a na vesnici a pracujícího v zemědělství a v ostatních odvětvích národního hospodářství.

FAKTORY SNIŽUJÍCÍ PODÍL DRUŽSTEVNÍKŮ NA SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBĚ OBYVATELSTVA

Při rozboru životní úrovně našeho obyvatelstva zmiňují se příslušní činitelé o kvantitativních proporcích mezi důchody, které obyvatelstvo získává na základě rozdělování podle práce, a mezi důchody získávanými bezekvivalentně ze spo-

lečenských spotřebních fondů. Tak např. v r. 1961 připadalo 71,9 % konečných důchodů na rozdělování podle práce a 28,1 % na společenskou spotřebu obyvatelstva. Představíme-li si pracovní příjmy jako 100 %, pak společenská spotřeba obyvatelstva zvyšovala tyto příjmy v průměru o dalších 40 %.

Uvedená čísla představují průměr týkající se veškerého obyvatelstva v ČSSR. Není pochyby o tom, že jsou rozdíly mezi jednotlivými skupinami jak pokud jde o podíl společenské spotřeby obyvatelstva na jeho konečných důchodech, tak i pokud jde o poměr jednotlivých složek společenské spotřeby v té které sociální skupině.

Ústřední komise lidové kontroly a statistiky věnovala pozornost těmto otázkám a výsledky zkoumání jsou shrnuty v Čápové (1963) stati. Z tabulek obsažených v této stati lze vypočítat, že v r. 1961, jak už jsme se zmínili, zvyšovala společenská spotřeba obyvatelstva příjmy z pracovního procesu v průměru o 40 %. Pokud jde pak o jednotlivé sociální skupiny, zvyšovala tyto příjmy tímto způsobem: u zaměstnanců o 31 %, u dělníků o 32 %, u družstevníků o 24 %, u JHR (jednotlivé hospodářských rolníků) o 17 %. (Nejvýznamněji se na společenských spotřebních fondech podílí sociální skupina důchodců, pro niž důchod ze sociálního zabezpečení je vlastně hlavním příjmem. Představíme-li si pracovní příjmy důchodců jako 100 %, pak společenská spotřeba obyvatelstva zvyšuje tyto jejich příjmy o 163 % a významně se podílí na oněch uvedených průměrných 40 %.) Na první pohled se zdá, že rozdíl např. mezi družstevními rolníky — 24 % a zaměstnanci — 31 %, není veliký. Je však třeba vzít v úvahu, že pracovní příjmy těchto dvou skupin jsou odlišné (u družstevníků nižší), a že tedy podíl, jakým participují družstevní rolníci na společenských fondech, vyjádřený v absolutních číslech, je daleko menší než u zaměstnanců a než by se zdálo z pouhého procentuálního srovnání.

Na kvantitativní poměry uvnitř konečných důchodů i na proporce mezi jednotlivými složkami společenské spotřeby obyvatelstva mají tedy vliv určití činitelé, ovlivňující kolísání společenské spotřeby sociálních skupin domácností nad nebo pod oněch uvedených 40 %, o které zvyšuje společenská spotřeba v průměru příjmy obyvatelstva z pracovního procesu.

V naší stati si klademe za cíl určit hlavní faktory ovlivňující toto různé participování na prostředcích ze společenských spotřebních fondů. Domníváme se, že jde o kombinované působení různých činitelů z oblasti ekonomiky, politiky, sociologie, psychologie, demografie, že jde o působení historických činitelů, tradice atd.

Z ekonomických činitelů uvádíme rozdíly související jednak se zaměstnaností a jednak s výší příjmů jednotlivých členů domácnosti, což zase obojí souvisí s problémem nestejnorodosti třídní struktury domácností. Z demografických činitelů ovlivňuje výrazně úroveň společenské spotřeby obyvatelstva velikost domácnosti a její složení jak z hlediska poměru ekonomicky činných a živých členů, tak i pokud jde o věkovou strukturu jejich členů. Určitou roli hrají i individuální spotřební zvyklosti jako jeden ze sociologických činitelů. Z nadstavby se pak dále uplatňuje vliv různých právních norem týkajících se sociálního zabezpečení zaměstnanců na jedné straně a družstevních rolníků na straně druhé.

Statistickoekonomický rozbor, který jsme prováděli v rámci výzkumného úkolu státního plánu výzkumu (Čiháková 1965) nám ukázal, že rozdíly ve společenské spotřebě obyvatelstva mezi rozhodujícími skupinami pracujících lze rozdělit do čtyř základních skupin:

1. Rozdíly dané přímo existujícími zákonnými předpisy upravujícími nářečky a podmínky dané oblasti společenské spotřeby obyvatelstva, jež diferují společenskou spotřebu sociálních skupin přímo.
2. Rozdíly v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva, jež vyplývají z úrovně

pracovních příjmů a jsou tedy jen odvozeny a dále prohlubují (nebo zmírňují) diferenciaci v oblasti těchto příjmů.

3. Rozdíly v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva dané nikoli přímo pravidly o účasti na dané kategorii společenské spotřeby obyvatelstva, nýbrž odvozené z charakteru pracovního nebo životního prostředí typického pro tu kterou sociální skupinu.
4. Rozdíly vyplývající u jednotlivých sociálních skupin z odchylek od průměru ve struktuře obyvatelstva (podle věku, pohlaví, kvalifikace atd.), jež ovlivňují strukturu potřeb.

Toto rozdělení je přirozeně spíše metodického charakteru, usnadňuje analýzu hlavních souvislostí, i když v praxi se uvedené čtyři základní skupiny rozdílů v úrovni společenské spotřeby obyvatelstva prolínají a nepůsobí téměř nikdy izolovaně. Avšak z hlediska analýzy úrovně společenské spotřeby družstevních rolníků má pro nás význam i tím, že mnohé faktory snižující podíl na společenské spotřebě obyvatelstva se u družstevních rolníků koncentrují. Toto poznání je významné i vzhledem k nutnosti propracovat dlouhodobou koncepci rozvoje našeho zemědělství, v níž se nelze vždy opírat o jednoznačnost působení jednotlivých faktorů rozvoje.

V naší stati budeme tedy rozebírat faktory snižující podíl družstevních rolníků na společenské spotřebě obyvatelstva a nikoli příčiny nižší úrovně této spotřeby. Příčina všech uvedených rozdílů nebo alespoň jejich většiny je totiž podle našeho názoru jedna — a to nedocnění významu zemědělství.

Nedocnění zemědělství ovlivňuje po dlouhá leta hospodářskou politiku v našem státě a promítá se také, mimo jiné, do všech čtyř uvedených kategorií rozdílů ve společenské spotřebě obyvatelstva: 1. projevuje se v nižší úrovni sociálního zabezpečení družstevních rolníků, 2. v cenové, daňové politice a v odměňování pracovníků v zemědělství, 3. v charakteru pracovního a životního prostředí na naší vesnici, 4. odráží se samozřejmě v důsledku všeho předchozího i ve zdeformované struktuře zemědělského obyvatelstva, především příslušníků družstevního sektoru (vysoký průměrný věk, nízká kvalifikace, převaha žen apod.). Mimochodem ani nová soustava řízení se nedokázala zcela oprostit od dosavadního přístupu k zemědělství, což je možno dokumentovat novým návrhem zemědělské daně. Rozebírat otázky nedocnění zemědělství není však úkolem této stati a vybočuje z jejího rámce.

NÍŽŠÍ ÚROVEŇ SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ DRUŽSTEVNÍCH ROLNÍKŮ

Vraťme se k našemu rozdělení. Pro první skupinu rozdílů (daných přímo příslušnými ustanoveními) je typická oblast sociálního zabezpečení. Sociální zabezpečení družstevních rolníků je v průměru na nižší úrovni, než je tomu u ostatních pracujících.

V průběhu posledních 15 let, kdy se sociální zabezpečení družstevních rolníků vyvíjelo od svých začátků až do dnešní podoby, došlo k řadě úprav, které znamenaly postupné zlepšování úrovně všech jeho složek, a tím i ke zvyšování životní úrovně družstevníků. Nedošlo však k odstranění diferenciaci mezi družstevníky a zaměstnanci. Naopak. V některých nárocích se rozdíly ještě zvětšily, protože zabezpečení zaměstnanců se také dále rozvíjelo, a to rychleji než sociální zabezpečení družstevníků.

Nejvýznamnější ovlivnily úroveň sociálního zabezpečení družstevních rolníků poslední úpravy z r. 1964 a 1965 (zák. 103/64). I po těchto úpravách však zůstávají rozdíly značné. Tak např. představíme-li si starobní důchody zaměstnanců jako 100 %, pak starobní důchody družstevníků z družstev s vyšší úrovní

hospodaření činí 56 % a důchody družstevníků z ostatních družstev dokonce jen 46 % (Čiháková 1965).

U nemocenského došlo v družstvech s vyšší úrovní hospodaření k vyrovnání taxativních podmínek (i když zůstaly určité drobné rozdíly). Výše nemocenského je však vázána na výši pracovní odměny, která u rolníků z těchto družstev představovala v posledních letech asi 60 % odměny zaměstnanců. Proto i výše nemocenského družstevníků z družstev s vyšší úrovní hospodaření představuje asi 60 % nemocenského zaměstnanců. Vyjádřit rozdíly v úrovni nemocenského mezi družstevníky z družstev ostatních (kterých je většina) a zaměstnanci není možné, protože nelze zjistit náklady na nemocenské ze sociálních fondů družstev, z nichž je převážná část nemocenského hrazena. Z praxe je však známo, že úroveň nemocenského v těchto družstvech je minimální. Tato složka sociálního zabezpečení je tedy bezesporu příčinou nejostřejších rozdílů v úrovni celého sociálního zabezpečení družstevníků ve srovnání se zaměstnanci.

Naproti tomu v oblasti přídatků na děti došlo v současné době k úplnému odstranění jak zákonných, tak i faktických rozdílů mezi družstevníky a zaměstnanci.

Srovnání těchto tří nejdůležitějších složek sociálního zabezpečení ukazuje, že úroveň sociálního zabezpečení družstevníků je daleko nižší než úroveň zabezpečení zaměstnanců. To je skutečnost, u níž zbývá jediné odpovědět na otázku zda (a čím) je tento rozdíl zdůvodněn, a zda má či nemá i do budoucna své opodstatnění.

Vývoj zákonodárství v oblasti sociálního zabezpečení družstevních rolníků je silně poznamenán přístupem k družstevně skupinovému vlastnictví vůbec.

V současné době, zejména v souvislosti s vyjasňováním principů zdokonaleného plánovitého řízení národního hospodářství (tedy i zemědělství), dochází většina ekonomů k závěru o určitém přecenění vlivu vlastnických forem na celé pojetí soustavy řízení, zejména vzhledem k úloze zbožně peněžních vztahů. Ve vztahu k zemědělským družstvům se existence zbožně peněžních vztahů vždy přiznávala a hmotná zainteresovanost na hrubém důchodu je pro zemědělská družstva známou skutečností. Jednotná zemědělská družstva byla i v dosavadní soustavě důsledně chozrasčotními podniky, které s poměrně malým podílem přímé finanční účasti státu — vždy musely ze svých příjmů krýt své výdaje včetně odměny za práci, již společnost negarantovala. Jestliže obecně, pokud jde o podíl jednotlivých pracujících v podnicích všelidového vlastnictví, se výrazně a především prosazoval vztah společnost — jednotlivý pracovník, pak — pokud jde o družstevní rolníky, platil především vztah společnost — družstvo, v němž odměna jednotlivých družstevníků byla rozhodujícím způsobem ovlivněna výsledkem hospodaření dané skupiny výrobců — jednotného zemědělského družstva.

To samo o sobě není nesprávné. Naopak, v nové soustavě se snažíme tento princip postupně vnést do soustavy řízení i podniků všelidového vlastnictví (což mimo jiné dokazuje, že vlastnická forma není pro míru aktivního využívání zbožně peněžních vztahů rozhodující). Dosud byl však problém v tom, že zemědělská družstva byla vlastně jedinými důsledně chozrasčotními socialistickými podniky ovšem za podmínek administrativně direktivního řízení shora a za situace, kdy jejich partneři v dodavatelsko odběratelských vztazích měli předem státem zaručenou úhradu jakýchkoli nákladů i stanovené úrovně odměn. Za této situace nemohla družstva, zejména podprůměrná, obstát, a jejich mladší členové, vedeni ekonomickými stimuly, odcházeli do lépe placených odvětví, kde byla odměna předem jistá.

Dosavadní soustava tedy vycházela vůči družstvům z toho, že nákupní cenou a určitou přímou účastí státu jsou družstvu uhrazovány náklady na rozšířenou reprodukci. Družstva vytvářela sociální fondy k zabezpečení sociálních potřeb svých členů a například důchodové zabezpečení bylo řešeno před r. 1964 tím, že členové družstev si platili na určitou jimi vybranou úroveň, na niž stačily jejich prostředky. Šlo tedy spíše o svého druhu důchodové pojištění a nikoli zabezpečení ze strany společnosti. Rychlý odchod mladých lidí z družstev, rostoucí podíl přestárých a neplnění náboru mladých lidí pro zemědělství vedl posléze k vydání zákona o jednotném systému sociálního zabezpečení družstevních rolníků. Neznamenalo to však vyrovnání s ostatními pracujícími. Důležitost tohoto opatření je však, podle našeho názoru, v přiznání toho, že sociální zabezpečení družstevních rolníků není záležitostí jen dané skupiny družstevníků (v daném družstvu), ale záležitostí společnosti. Přitom zřejmě jen okamžitý nedostatek zdrojů vedl k tomu, že úroveň sociálního zabezpečení družstevních rolníků nebyla zcela vyrovnána na úroveň ostatních pracujících. I tak je, podle našeho názoru, sporné, zda z hlediska delšího časového období není dnešní stav, kdy nedošlo k úplnému vyrovnání, pro společnost nákladnější.

Nejprve několik slov k otázce, zda je dnešní rozdíl (po zavedení zákona) mezi družstevníky a ostatními pracujícími zdůvodněn. Rozdílů nezdůvodníme zvláštnostmi zemědělské výroby, jež by spíše hovořily pro odstranění rozdílů. Máme tu na mysli například úzké sepětí zemědělské výroby s přírodními podmínkami, jež mají za následek značné výkyvy v produkci, a tím i v důchodech družstevníků. Ostatně na státních statcích je (kromě vyšší odměny za práci) úroveň sociálního zabezpečení na úrovni zaměstnanecké, i když statky pracují ve stejných podmínkách jako družstva.

Důvodem dnešních rozdílů nemůže být ani námitka, že v cenách jsou družstvům uhrazovány i výdaje na sociální zabezpečení členů. Především vůči družstvům platí stejné nákupní ceny jako vůči státním statkům. Státní statky navíc dostávají dotace, úhradu ztrát a přímé financování investic. Jejich produkce je v průměru pro společnost dražší než produkce družstev. Kromě toho družstva na sociální zabezpečení přispívají ze svých zdrojů, a to dokonce vyšším podílem, než činí podíl daně ze mzdy pracovníků státních statků (i když úroveň sociálního zabezpečení je nižší v družstvech než na státních statcích).

Nižší úroveň sociálního zabezpečení v družstvech není zdůvodněna ani nějakou obecně nižší úrovní rozvoje výrobních sil v družstvech. Rozbory ukazují, že stupeň vybavenosti, koncentrace odvětví, výrobní struktura i velikost zemědělského závodu je na státních statcích a v družstvech zhruba stejná. Výraznější rozdíl je ve věkové struktuře pracovníků, která je v družstvech horší. To je ovšem důsledek nevyrovnání v odměnách a jistě i v sociálním zabezpečení.

Dnešní stav v úrovni rozdílů sociálního zabezpečení působí na zemědělskou výrobu negativně. Nejde jen o nedostatečný příliv mladých, ale i o důsledek dnešního stavu se značným podílem starých pracovníků v družstvech, kteří se snaží pracovat i přes hranici produktivního věku také vzhledem k nedostatečné úrovni důchodového zabezpečení. I když je obecně nedostatek pracovních sil v zemědělství, bylo by nesprávné popírat, že jsou družstva a oblasti, v nichž by bylo možno, aby zejména starší pracovníci odešli na odpočinek nebo vypomáhali ve výrobě jen příležitostně. Dnešní stav ovšem působí tak, že ve výrobě setrvávají, takže v jistém smyslu se náklady na jejich sociální zabezpečení projevují v nákladech na zemědělskou výrobu a v této formě musí být stejně uhrazeny.

Zmíníme se ještě o jednom činiteli, který by mohl být příčinou odlišnosti v sociální sféře, a to o záhumenku. Zaměstnanci a dělníci jsou odkázáni více-

méně jen na příjem ze svého hlavního zaměstnání, popřípadě za invalidity nebo ve stáří pouze na důchod. Družstevníci mají většinou záhumenek. Jak se uplatňuje jeho vliv na jednotlivé složky sociálního zabezpečení?

Přídavky na děti můžeme nechat stranou, právě tak jako celé sociální zabezpečení v družstvech s vyšší úrovní hospodaření, kde došlo k úplnému vyrovnání zákonných úprav se zaměstnaneckým sociálním zabezpečením. Je třeba uvážit, jakou roli hraje záhumenek v družstvech ostatních v souvislosti s důchody a nemocenským.

Při odchodu do důchodu má družstevní důchodce do určité doby — to je pokud je zdrav — možnost zvyšovat svoji životní úroveň prací na záhumenku. Tímto by tedy bylo možno argumentovat a zdůvodňovat tak nižší úroveň starobních důchodů. U invalidních důchodů je to už daleko problematictější, protože jde vždy o sníženou pracovní schopnost. Určité množství půdy, k výdělečným účelům používané, mohou mít ovšem i zaměstnanci a dělníci a nejsou z toho vyvozovány žádné důsledky, nepřekračuje-li rozsah půdy stanovenou hranici. Jakmile družstevní důchodce ztratí pracovní schopnost, je odkázán na prostředky pouze ze společenských celostátních fondů a na pomoc dalších lidí.

Dalo by se dále namítat, že na záhumenku mohou pracovat někteří jiní členové důchodcovy rodiny. To je pravda. Ale jaký je pak rozdíl mezi dětmi nebo jinými rodinnými příslušníky rodin zaměstnanců a dělníků, kteří přispívají a částečně živí své rodiče v době invalidity nebo stáří? Jedině ten, že členové rodiny družstevního důchodce musí věnovat volný čas práci na záhumenku, aby získali další prostředky odpovídající rozsahem příjmu zaměstnanců a dělníků, zatímco tito k ničemu takovému nuceni nejsou. Tolik pokud jde o starobní nebo invalidní důchod.

Vezmeme-li v úvahu nemocenské, ukazuje se potřeba vyrovnat sociální zabezpečení družstevníků na úroveň zaměstnaneckého ještě více. V době nemoci totiž nemůže hrát záhumenek přímo pro nemocného žádnou roli, prostě proto, že je práce neschopný. Dá se počítat zase jen s prací členů rodiny na záhumenku.

I. Struktura konečných důchodů v roce 1961 a 1963 (sestaveno

Druh příjmu	Dělníci			
	1961		1963	
	abs.	%	abs.	%
Konečné důchody	9391	100	9905	100
1. Peněžní příjmy	9160	97,5	9708	98,0
a) z hlavního zaměstnání	7210	76,8	7607	76,8
z toho z JZD				
b) z ostatního zaměstnání	260	2,8	220	2,2
c) ze sociálního zabezpečení	918	9,8	917	9,3
d) ostatní	772	8,1	959	9,7
2. Ostatní naturální spotřeba	231	2,5	197	2,0

*) Příjmy ze zemědělství celkem

Družstevníci jsou již tak jako tak znevýhodnění podstatně nižší úrovní odměn z hlavního zaměstnání, proč mají být ještě dále znevýhodnění úpravami sociálního zabezpečení? Záhuhenek s á m o s o b ě nezajišťuje tedy vždy materiální statky jako doplněk k důchodům a nemocenskému.

ROZDÍLY VE SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBĚ OBYVATELSTVA MEZI HLAVNÍMI SOCIÁLNÍMI SKUPINAMI VYPLÝVAJÍCÍ Z ODLIŠNÉ ÚROVNĚ PŘÍJMŮ

Pro druhou skupinu rozdílů, které ovlivňují úroveň společenské spotřeby obyvatelstva (rozdíly vyplývající z odlišné úrovně hlavních příjmů) je také typická oblast sociálního zabezpečení. Na sociální zabezpečení se vynakládá přes 50 % z celkových výdajů na společenskou spotřebu obyvatelstva. Sociální zabezpečení tedy nejvýznamněji z celé společenské spotřeby obyvatelstva ovlivňuje životní úroveň. V r. 1961 to bylo například 51,7 %, z toho 29,5 % na důchodové zabezpečení, 7,5 % na nemocenské a 10,8 % na přídavky na děti z celkové sumy vynaložené ze společenských spotřebních fondů na tyto účely. Výše důchodů jak starobních, tak invalidních atd., i výše nemocenského je úměrně závislá na výši peněžní odměny, resp. na výši příjmů z hlavní činnosti. Za hlavní činnost je dělník odměňován prostřednictvím mzdy, zaměstnanec prostřednictvím platu. Pro družstevníka je hlavní činností jen práce v družstvu. Dávky sociálního zabezpečení ať již důchody, nebo nemocenské, jsou vypočítávány z mezd a platů a z odměn v družstvu. Na tuto skutečnost velmi doplácí družstevníci. Přestože práce v osobním hospodářství zajišťuje asi 25 % (údaje různých ekonomů kolísají mezi 17 až 37 %) z celkových příjmů družstevníků, nebere se v úvahu při výpočtu dávek sociálního zabezpečení. Strukturu konečných důchodů tří hlavních sociálních skupin domácností v ČSSR ukazuje tab. I.

To, že příjmy za práci v družstvu představují v r. 1961 a 1963 62 %, resp. 60,4 % příjmů zaměstnanců z hlavního zaměstnání a 68 %, resp. 67 % příjmů

a propočteno na základě údajů statistiky rodinných účtů)

Zaměstnanci				Členové JZD			
1961		1963		1961		1963	
abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
10 516	100	11 165	100	9914	100	9523	100
10 297	97,9	10 937	97,9	7900	79,7	7761	81,5
8 002	76,1	8 708	78,0	5628*	56,7	5676	59,6
				4967	50,1	5160	54,2
402	3,8	348	3,1	798	8,1	681	7,2
865	8,2	864	7,7	389	4,0	490	5,1
1 028	9,8	1 017	9,1	1085	10,9	914	9,6
219	2,1	228	2,1	2014	20,3	1762	18,55

dělníků z hlavního zaměstnání, se musí nutně odrazit i v úrovni sociálního zabezpečení i za předpokladu, že by došlo k úplnému vyrovnání zákonných úprav.

S něčím podobným se setkáváme konečně i při srovnávání sociální skupiny dělníků se zaměstnanci. I zde se zrcadlí v úrovni sociálního zabezpečení to, že příjmy z hlavního zaměstnání u dělníků představují 90 %, resp. 87 % příjmů zaměstnanců.

Sociální zabezpečení ve svých hlavních složkách — v důchodech a nemocenském — vystupuje jako činitel koncentrující rozdíly v konečných důchodech tří sledovaných sociálních skupin. Rozdíly z oblasti osobní spotřeby se tak přenášejí i do oblasti společenské spotřeby domácností a projevují se v celkovém jejich prohloubení.

Rozdíly ve výši příjmů z hlavního zaměstnání jsou tedy jednou z příčin daleko nižší úrovně společenské spotřeby domácnosti družstevních rolníků a zároveň i nižší úrovně společenské spotřeby domácností dělníků ve srovnání se zaměstnanci.

SOCIÁLNÍ STRUKTURA OBYVATELSTVA VE MĚSTĚ A NA VESNICI A ROZSAH NEPLACENÝCH A ČÁSTEČNĚ PLACENÝCH SLUŽEB

Zastavme se na chvíli u třetí skupiny rozdílů v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva vyvozených z charakteru pracovního či životního prostředí typického pro tu kterou sociální skupinu.

Pokud jde o životní a pracovní prostředí, je na rozdíl od předchozích faktorů činitelem, který neovlivňuje úroveň sociálního zabezpečení, ale úroveň většiny ostatních složek společenské spotřeby obyvatelstva. Jde převážně o neplacené

II. Sociální složení obyvatelstva ve městech a na venkově

Sociální skupina obyvatelstva	Údaje					
	absolutní			v procentech		
	celkem	městské obce	venkov- ské obce	celkem	městské obce	venkov- ské obce
Dělníci	7 556 051	3 527 846	4 028 205	55,0	53,9	55,9
Ostatní zaměstnanci	3 767 386	2 633 202	1 134 184	27,4	40,3	15,7
Družstevní rolníci	1 443 360	90 857	1 352 503	10,5	1,4	18,8
Ostatní družstevní výrobci	162 624	96 712	65 912	1,2	1,5	0,9
Jednotlivě hospodařící rolníci	455 802	37 533	418 269	3,3	0,6	5,8
Ostatní samostatně hospodařící	45 358	25 244	20 114	0,3	0,4	0,3
Osoby svobodných povolání	8 799	7 579	1 220	0,1	0,1	0,0
Nezjištěno	306 197	121 485	184 712	2,2	1,8	2,6
Úhrn	13 745 577	6 540 458	7 205 119	100,0	100,0	100,0

Poznámka: Statistická ročenka ČSSR, str. 74

služby. Rozdíly v pracovním a životním prostředí můžeme pro naše potřeby redukovat na rozdíly mezi městem a vesnicí a na rozdíly mezi zemědělstvím a průmyslem.

Především je třeba říci, že vesnice a zemědělství nejsou pojmy totožné. Rolníci sice téměř všichni bydlí na vesnici, ale zdaleka ne všechno obyvatelstvo z ostatních odvětví národního hospodářství žije ve městě. Sledujeme-li naši vesnici z hlediska podílu zemědělského a nezemědělského obyvatelstva, dostaneme obraz uvedený v tab. II.

Tabulka ukazuje, že zemědělské obyvatelstvo v městských obcích představuje jen 2 % tohoto obyvatelstva. Naproti tomu přes 70 % vesnických domácností z jejich celkového počtu tvoří domácnosti dělníků (55,9 %) a zaměstnanců (15,7 %). Jenom 24,6 % představují domácnosti zemědělské (družstevní rolníci 18,8 % a JHR 5,8 %), které ještě ke všemu jsou do značné míry domácnostmi smíšenými. (Jsme si zároveň vědomi toho, že v rubrice „dělníci“ a „ostatní zaměstnanci“ jsou skryti pracující státních statků, kteří představují asi šestinu pracovníků v zemědělství. Procento zemědělského obyvatelstva žijícího na vesnici je proto o něco vyšší, než jak uvádíme.) To tedy znamená, že na vesnici žije více než polovina všech dělnických domácností a téměř jedna třetina domácností zaměstnaneckých. Tato skutečnost se odráží v životní úrovni, a tím i v úrovni společenské spotřeby dělníků, zaměstnanců a družstevníků a stírá poněkud rozdíly mezi nimi. Necháme-li stranou sociální zabezpečení, v němž se odráží především to, že družstevní rolníci přísluší k zemědělství jakožto k jednomu z doposud zaostávajících odvětví, vidíme, že v ostat-

III. Společenská spotřeba na osobu v domácnosti za r. 1961 (Č á p 1963)

Ukazatel	Celkem	Dělníci	Zaměstnanci	Družst. rolníci	Jednotl. hospod. rolníci	Důchodci
Společenské spotřební fondy	3049	2641	2950	2050	1178	5405
1. Peněžní příjmy z toho:	1561	1106	1168	837	458	4179
přídavky na děti	335	438	416	120	54	107
nemocenské	227	254	318	47	40	140
důchody	914	347	368	492	340	3783
ostatní	85	57	66	178*	24	149
2. Přímá spotřeba statků a služeb z toho:	1488	1535	1782	1213	720	1226
školství a kultura	566	608	670	611	300	290
zdravotnictví	397	367	369	318	189	589
dotace byt. fondu	118	128	171	7	—	121
slevy v osobní dopravě	228	251	389	98	84	29
příspěvky na závodní stravování	28	32	43	11	13	16
ostatní	151	142	140	168	134	181

*) Z toho 141 Kčs ze sociálního a kulturního fondu

ních sférách společenské spotřeby obyvatelstva, především ve školství, zdravotnictví a kultuře mají obdobné podmínky k využívání právě tak dělníci a zaměstnanci žijící na vesnici, jako družstevníci.

Rozdíl mezi hlavními sociálními skupinami v čerpání společenských spotřebních fondů, například v oblasti školství a zdravotnictví, jsou malé (tab. III).

Srovnáváme-li sociální skupinu družstevníků, zaměstnanců a dělníků, pak nejvyšší částky z celospolečenských fondů, určené na školství, kulturu a zdravotnictví, čerpá skupina zaměstnanců, o něco menší částky sociální skupina dělníků a nejmenší sociální skupina družstevních rolníků. Tato skutečnost je mimo jiné způsobena právě tím, že ze zaměstnaneckých rodin žije na vesnici, kde je nižší úroveň služeb, jen jedna třetina, z dělnických více než polovina, z domácností družstevních rolníků více než 90 %.

Znamená to tedy, že podíl na společenské spotřebě obyvatelstva (s výjimkou sociálního zabezpečení) je u všech tří sledovaných sociálních skupin do značné míry závislý na vesnici nebo na městě, tj. na místě bydliště, daleko více než na příslušnosti k určité sociální skupině domácností.

SLOŽENÍ OBYVATELSTVA PODLE VĚKU A POHLAVÍ

Čtvrtá skupina rozdílů ve společenské spotřebě obyvatelstva vyplývá u jednotlivých sociálních skupin z odchylek struktury obyvatelstva od průměru, které ovlivňují strukturu potřeb.

Nejvýznamnější roli hraje složení obyvatelstva podle věku a pohlaví, které má vliv nejen na úroveň sociálního zabezpečení, ale na úroveň i všech ostatních složek společenské spotřeby obyvatelstva, a které se stává jednou z příčin diferenciace mezi družstevníky, dělníky a zaměstnanci. Určitou představu o struktuře obyvatelstva podle věku a pohlaví nám dá přehled v tab. IV, i když se týká jen ekonomicky aktivního obyvatelstva.

Složení obyvatelstva podle věku a pohlaví je velmi důležitým činitelem při sledování společenské spotřeby obyvatelstva, protože v různých obdobích lidského života s přihlédnutím k pohlaví mají různou váhu různé složky společenské spotřeby obyvatelstva. Po celou dobu života působí jen některá opatření, např. týkající se preventivní a léčebné péče. Rozebereme-li si stručně problematiku vztahu věku a společenské spotřeby obyvatelstva, vidíme, že dětí do 15 let se týká: podpora při narození dítěte, peněžitá pomoc v mateřství, přídavky na děti, sirotčí důchod a výchovné ze sociálního zabezpečení, jesle, mateřské školky, národní školy, základní devítileté školy, společné stravování v družinách, rekreace a pionýrská rekreace z ostatních složek společenské spotřeby obyvatelstva (vedle dalších méně podstatných).

V době od 15 asi do 20 až 25 let hrají roli některé složky již uvedené u dětí do 15 let, ke kterým přistupují další, např. sociální zabezpečení učňů, odborné a střední všeobecné vzdělávací školy, vysoké školy, společné stravování v družinách, mensách, nebo v závodních jídelnách, rekreace apod.

Ve věku od 20 až 25 let do 59 let pak některé uvedené složky spjaté se studiem, či učením mizí, zatímco se zesiluje význam veřejného stravování v závodních jídelnách, rekreace, slevy na dopravě do zaměstnání a na bytovém fondu apod. Ze sociálního zabezpečení pak nastupují další složky, především nemocenské, ošetřování člena rodiny, lázeňská péče a invalidní, částečný invalidní, či vdovský důchod.

IV. Ekonomicky aktivní obyvatelstvo tří základních sociálních skupin podle věku a pohlaví v ČSSR. (Propočteno podle různých údajů o výsledcích sčítání lidu k 1. 3. 1961)

Věková skupina	Po- hlaví	Dělníci		Zaměstnanci		Družstevní rolníci	
		% z cel- kového počtu	absolutně	% z cel- kového počtu	absolutně	% z cel- kového počtu	absolutně
0—14	m	0,08	1 729	0,01	85	0,16	664
	ž	0,31	3 458	0,03	261	0,15	801
	d	0,15	5 187	0,02	346	0,16	1 465
15—19	m	9,14	204 280	2,33	24 055	4,30	17 566
	ž	14,52	163 637	11,74	98 620	3,55	18 483
	d	10,90	367 917	6,56	122 675	3,88	36 049
20—29	m	25,83	577 340	21,56	222 487	9,35	38 864
	ž	19,39	218 522	33,22	378 386	7,76	40 426
	d	23,62	795 862	26,79	600 873	8,53	79 290
30—39	m	23,94	534 991	32,99	340 408	16,31	66 654
	ž	22,91	258 148	27,54	230 788	21,23	111 435
	d	23,60	793 139	30,53	571 196	19,15	178 089
40—49	m	17,07	381 341	22,48	231 964	18,13	74 102
	ž	19,42	222 354	16,76	140 378	23,64	123 225
	d	17,96	603 695	19,91	372 342	21,22	197 327
50—59	m	18,85	421 297	17,26	178 129	29,42	120 225
	ž	18,24	205 554	9,11	76 278	29,42	153 334
	d	18,60	626 851	13,61	254 407	29,26	273 559
60 a více	m	5,08	113 381	3,33	34 349	22,26	90 959
	ž	5,14	57 775	1,55	12 963	14,18	73 846
	d	5,09	171 156	2,52	47 312	17,73	164 805
Neudaná	m	1,09	1 972	0,05	521	0,07	277
	ž	0,07	816	0,05	436	0,07	355
	d	0,08	2 788	0,05	957	0,07	632
Celkem	m	100,00	2236 331	100,00	1031 998	100,00	409 311
	ž	100,00	1130 264	100,00	938 110	100,00	521 905
	d	100,00	3366 595	100,00	1970 108	100,00	931 216
% z veškerého ekonomicky aktivního obyvatelstva	m	58,60		27,10		10,70	
	ž	42,90		31,90		19,80	
	d	52,20		29,00		14,40	

V poproduktivním věku pak začíná hrát rozhodující roli starobní důchod, vdovský a vdovecký důchod, osobní důchod, sociální důchod, zvýšení pro bezmocnost a služby sociálního zabezpečení.

Promítneme-li si toto obecné věkové rozložení působnosti hlavních složek společenské spotřeby obyvatelstva do jednotlivých sociálních skupin, uvidíme, že jsou tu značné rozdíly související s odlišným věkovým složením.

Soubor zemědělského obyvatelstva, respektive příslušníků družstevních domácností, se vyznačuje převahou starších ročníků a nedostatkem dětí a mladých. Znamená to tedy, že na jedné straně jsou zde lepší podmínky pro vyšší čerpání ze společenských spotřebních fondů, pokud jde o důchody, využití lékařské péče a nemocenské, protože je zemědělské obyvatelstvo přestárlé, a že na druhé straně získávají domácnosti družstevníků méně prostředků v podobě rodinných příspěvků, sociálního zabezpečení učňů, služeb v jeslích, školkách a družinách apod., v souvislosti s nízkým procentem dětí a mladých pracovníků.

Efekt spojený s častějším čerpáním důchodu a nemocenského je však snižován nižší úrovní sociálního zabezpečení družstevních rolníků a neprojevuje se proto jako činitel, který by vedl k získávání vyšších částek ze společenských spotřebních fondů družstevníky ve srovnání se zaměstnanci a dělníky, ale právě naopak.

To pak, že je v družstevních domácnostech málo mladých a dětí se projevuje v menším množství prostředků plynoucích z uvedených částí společenské spotřeby do konečného důchodu družstevní domácnosti. Neovlivňuje to však nijak její životní úroveň, protože nejsou-li děti a mladiství, nemá družstevní domácnost ani potřebu těchto prostředků. Srovnáme-li však jenom samotnou společenskou spotřebu jednotlivých sledovaných sociálních skupin domácností, jeví se to jako činitel snižující po kvantitativní i po kvalitativní stránce úroveň společenské spotřeby družstevních domácností.

Věkové složení obyvatelstva ovlivňuje tedy výrazně společenskou spotřebu obyvatelstva v různých sociálních skupinách domácností a v některých případech vede k prohlubování diferenciací mezi dělníky, zaměstnanci a družstevními rolníky v neprospěch družstevníků.

Věkové složení družstevníků v souvislosti s úrovní jejich společenské spotřeby ovlivňuje však i náklady na zemědělskou výrobu. Nynější stav — nízká úroveň sociálního zabezpečení družstevních rolníků — vede totiž k tomu, že staří družstevníci jsou nuceni setrvávat v práci, a to i v podmínkách, v nichž by jejich práce již zapotřebí nebylo. Ze sociálních důvodů však je družstva ponechávají jako aktivní pracovníky, což ovšem s ohledem na jejich fyzické možnosti je velmi neefektivní. Ukázalo se to prakticky např. v souvislosti s převedením všech družstev okresu Tachov do státních statků. Sdružení státních statků v Tachově, z hlediska potřeby pracovních sil, chtělo uvolnit poměrně značný počet pracovníků ve starším věku. Avšak vzhledem k nízké úrovni sociálního zabezpečení i k tomu, že řada těchto bývalých družstevníků neměla potřebný počet let pro důchodové zabezpečení, setrvali nakonec v pracovním poměru. Je tedy otázka, zda nedostatečná úroveň (včetně ostatních podmínek důchodového zabezpečení) nevede v konkrétních případech k situaci, kdy odměna za práci má charakter jisté formy sociálního zabezpečení a konečnou musí být společensky uhrazena v rámci vlastních nákladů na výrobu.

ZÁVĚR

Věnovali jsme pozornost rozdílům v úrovni společenské spotřeby družstevníků ve srovnání s dělníky a zaměstnanci. Hlavní důvody k rozdílům jsme viděli v odlišných úpravách sociálního zabezpečení, v rozdílech ve výši příjmi

z hlavního zaměstnání, v různém pracovním a životním prostředí a konečně v odlišném složení obyvatelstva podle věku a pohlaví u jednotlivých sociálních skupin. Všechny tyto činitele více nebo méně ovlivňují úroveň jednotlivých složek společenské spotřeby obyvatelstva. Jejich působením a působením řady dalších činitelů je pak dána odlišná výše dávek a odlišná úroveň spotřeby statků a služeb u družstevníků, zaměstnanců a dělníků. V souvislosti s tím pak může společenská spotřeba obyvatelstva hrát větší nebo menší roli v konečných důchodech jednotlivých sociálních skupin domácností. Závěrem je možno říci, že společenská spotřeba družstevníků rolníků představuje v posledních letech ve svých dvou hlavních položkách — v peněžních příjmech a v přímé spotřebě statků a služeb — asi 70 % spotřeby zaměstnanců a téměř 80 % spotřeby dělníků.

I když hospodářská politika našeho státu směřuje v současné době správně k denivelizaci příjmů podle kvalifikace, významu atd., domníváme se, že společenská spotřeba obyvatelstva je oblastí, kde by mělo docházet především k vyrovnávání rozdílů mezi sociálními skupinami domácností.

Většina opatření a úprav v oblasti společenské spotřeby také skutečně k vyrovnání rozdílů směřuje. Ve školství, a zdravotnictví jsou dnes rozdíly nepatrné, dané, jak bylo řečeno, spíše místem bydliště, než příslušností k sociální skupině.

Hlavní sférou, v níž je třeba přikročit urychleně k úpravám, zůstává sociální zabezpečení družstevníků rolníků. Ze statů vyplývá, že jde jednak o úplné vyrovnání zákonných úprav sociálního zabezpečení všech družstevníků, a jednak o vyrovnání úrovně pracovních příjmů družstevníků z družstva s příjmy dělníků a ostatních zaměstnanců z jejich hlavního zaměstnání.

Obojí je v současné době možné jedině preferováním zemědělství jak v oblasti peněžního odměňování, tak i v oblasti dávek ze sociálního zabezpečení.

Došlo dne 25. 8. 1966

Literatura

1. ČÁP, V.: Vliv společenské spotřeby na životní úroveň jednotlivých sociálních skupin domácností v r. 1961. Materiál ÚKIKS pro ÚV KSČ, 1963. — 2. ČIHÁKOVÁ, K.: Diferenciace mezi družstevními rolníky, dělníky a zaměstnanci ve společenské spotřebě obyvatelstva. = In: Kandidátská disertace, katedra pol. ekon. KÚ. 1966. — 3. Hlavní problémy ekonomického řízení zemědělství v ČSSR. Výzkumný ústav financí, 1965. — 4. KAPIŠOVSKIJ, V.: K problémom zvyšovania životnej úrovne obyvateľstva východného Slovenska. = In: Kandidátská disertace, Ústav pro výuku a vedeckou prácu kateder marx.-len., Prešov, 1963. — 5. KOHOUTEK, M.: Současné problémy zvyšování životní úrovně. = „Nová mysl“, 14, 1960. 8 : 839-850. — 6. LAMSER, V.: Životní úroveň a životní podmínky důchodců — členů JZD. = In: Závěrečná zpráva VÚ sociálního zabezpečení, Praha, 1964. — 7. LAMSER, V.: Výzkum nemocnosti v JZD. = In: Závěrečná zpráva VÚ sociálního zabezpečení, Praha, 1964. — 8. RUBÍK, I.: Jaká bude naše vesnice? Praha, 1962. — 9. SOVA, V. a kol.: Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně. Praha, 1961. — 10. Statistická ročenka ČSSR, 1964, s. 74. — 11. ŠIK, O.: Ekonomika, zájmy, politika. Praha, 1962. — 12. ŠIK, O.: K problematice socialistických vztahů. Praha, 1964. — 13. Úvaha o základních činitelích příjmové diferenciace příjmových a sociálních skupin domácností. = In: Výzkumná práce VÚNHP, 1962. — 14. Zlepšení sociálních podmínek života na vesnici. = In: Studie EÚ ČSAV, 1965.

Различия в общественном потреблении населения между основными социальными группами семей

Выравнивание различий в жизненном уровне отдельных социальных групп за последнее время становится важным вопросом хозяйственной политики социалистического государства. Важным фактором, обуславливающим жизненный уровень разных социальных групп населения, является их доля в итоговом общественном потреблении населения. Если социалистическое государство хочет планомерно управлять развитием жизненного уровня, взаимным отношением личного и общественного потребления, а также общественно пригодной дифференциацией общественного потребления населения между отдельными социальными группами, то оно должно систематически анализировать развитие в этой области и вскрывать причины и аргументы дифференциации, которая происходит. В этом направлении особенно важен анализ факторов, которые влияют на различия в общественном потреблении населения, живущего в городах и селах, работающих в сельском хозяйстве и в других отраслях народного хозяйства.

Мы изучаем прежде всего факторы, понижающие долю членов кооператива в общественном потреблении населения по сравнению с рабочими и другими служащими. Мы предполагаем, что различия в общественном потреблении между решающими социальными группами трудящихся можно разделить на четыре основные группы:

1. Различия, вытекающие непосредственно из существующих законных инструкций, регулирующих требования и условия данной области общественного потребления населения, которые непосредственно различают общественное потребление социальных групп.

2. Различия в области общественного потребления населения, которые вытекают из уровня трудовых доходов и, следовательно, выведены и далее углубляют (или уменьшают) дифференциацию в области этих доходов.

3. Различия в области общественного потребления населения, вызванные не только правилами участия в данной категории общественного потребления населения, но и выведенные из характера рабочей или жизненной среды, типичной для той или иной социальной группы.

4. Различия между отдельными социальными группами, вытекающие из отклонений от среднего по структуре населения (согласно возрасту, квалификации, полу и т. п.), также влияют на структуру потребления.

Причина всех приведенных различий или хотя бы их большинства, по нашему мнению, одна, а именно недооценка значения сельского хозяйства.

Из работы вытекает, что основной сферой, в которой в ускоренном порядке следует перейти к пересмотру, остается социальное обеспечение всех членов кооператива. Речь идет, с одной стороны, о полном выравнивании законных новеллизаций социального обеспечения всех членов кооператива, с другой стороны, о выравнивании уровня трудовых доходов кооператоров от кооператива с доходом рабочих и других служащих от их основной работы. В настоящее время их можно осуществить только путем выдвижения сельского хозяйства как в области денежной оплаты, так и в области пособий социального обеспечения.

The Differences in the Social Consumption of the Population between the Principal Social Groups of Households

Recently the levelling out of differences in the living standard of the different social groups has become an important problem of the economic policy of the socialist state. An important factor influencing the living standard of different social groups of the population is their share in the total social consumption of the population. If the socialist state is to systematically control the development of the living standard, the mutual relation of personal and social consumption, and also a socially suitable differentiation of the social consumption of the population between the different social groups, it must systematically analyse the development taking place in this sphere and discover the reasons and causes of occurring differentiations. In this respect it is of special importance to analyse the factors influencing the differences in the social consumption of the population living in towns and in rural areas and working in agriculture and in the other sectors of the national economy.

We examine above all the factors lowering the share of co-operative farmers in the social consumption of the population compared with workers and with the other employees. We assume that the differences in the social consumption between the decisive social groups of workers may be divided into four basic groups:

1. Differences resulting directly from the existing legal provisions adjusting the requirements and conditions of a given sphere of social consumption of the population, which differ directly in the social consumption of social groups.

2. Differences in the sphere of the social consumption of the population resulting from the level of incomes from work, and which are derived from and further deepen (or mitigate) the differentiation in the sphere of these incomes.

3. Differences in the sphere of the social consumption of the population not resulting directly from the rules regarding the participation in a given category of social consumption of the population, but which are derived from the character of the working or living environment typical for a certain social group.

4. Differences between the different social groups resulting from deviations from the average in the structure of the population (according to age, qualification, sex, etc.), which influence the structure of requirements.

The cause of all mentioned differences or at least of their majority is, according to our opinion, a single one, i. e. the underestimation of the importance of agriculture.

From this article it can be seen that the main sphere, in which it is necessary to rapidly carry out adjustments, remains the social security of co-operative farmers. This includes a complete equalling of the legal provisions of the social security of all co-operative farmers and an equalling of the standard of the incomes for work performed by co-operative farmers drawn from the co-operative with the incomes of workers and of other employees obtained from their main job. At the present time both measures are possible only by means of a preferring of agriculture both in the sphere of cash remuneration and in the sphere of social security rates.

Adresa autora:

Ing. Květa Čiháková, CSc., Universita Karlova, katedra politické ekonomie, Praha 1, Curieových 7